

Smrčka, Walter

Cenný přínos k ujasnění podstatných otázek historického materialismu

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. G, Řada sociálněvědná.
1962, vol. 11, iss. G6, pp. 188-190

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/111467>

Access Date: 27. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

osobností a jeho škodlivé účinky byly v důsledku historické situace nevyhnutelné, a tudíž i ospravedlnitelné.

Cvekovu studii o historické úloze lidu a osobnosti považujeme za cenný samostatný přínos k rozvoji československé marxistické filosofie. Na tomto hodnocení nemění podle našeho mínění nic podstatného ani uvedené dílčí nedostatky. Síla autorova myšlení tkví v jeho dialektickém záběru i v poměrně citlivém postižení aktuálních stránek problematiky. Z těchto důvodů zůstane Cveklova práce ještě dlouhou dobu užitečnou, velmi podnětnou studií, z níž budou muset čerpat všichni učitelé a propagandisté historického materialismu. *Josef Solař*

Cenný přínos k ujasnění podstatných otázek historického materialismu (Ladislav Hrzal a Karel Mácha, *Předmět a metoda historického materialismu*, Praha 1961, 152 s.).

K významným studiím, které SNPL vydalo, patří i knížka „Předmět a metoda historického materialismu“ od Ladislava Hrzala a Karla Máchy. Autoři se na 156 stranách, rozvržených do oddílů „A — Otázky předmětu historického materialismu“ a „B — Otázky metody historického materialismu“ (studie má celkem 11 kapitol) pokusili shrnout diskusi, která o uvedených problémech proběhla v minulých letech.

Referovat o studii, která zkoumá a rozebírá tak pestrou diskusi k velmi složitým problémům, nás staví před značně obtížný úkol. Poukážeme proto jen na několik nejzákladnějších rysů knihy.

Hned úvodem bychom chtěli konstatovat, že jde o studii vcelku zdařilou a užitečnou. Považujeme občasné shrnutí diskuse k tak závažným otázkám, jako jsou tyto, za nezbytné. Jednotlivá stanoviska se ujasní a ostřeji odliší a všichni ti, kteří nemohli diskusi sledovat systematicky, získají potřebný přehled. Jsme proto přesvědčeni, že tuto práci uvítají jak vědeckí pracovníci z oblasti marxismu-leninismu, tak i široký aktiv propagandistů jako cennou pomůcku pro orientaci o probíhající diskusi.

Úvodem autoři zdůrazňují, že se v diskusi vyskytly tři skupiny názorů: marxistické, jak je v podstatě formulovali M. Kaláb, J. Klofáč—V. Tlustý a J. Cvekl, nemarxistické a kompromisní. Autoři recenzované práce se soustřeďují na rozbor těch názorů, které jsou typické pro všechny tři skupiny.

Celou studii proniká jako základní myšlenka teze, že při řešení otázek předmětu a metody historického materialismu „... nejde v první řadě o formální rozhraničení jednotlivých vědních disciplín, jde především o to, vytvořit takové teoretické předpoklady, které by umožnily historickému materialismu co nejúčinnější pomoc praxi naší socialistické výstavby...“ (str. 24). Hlavní důraz se klade na praktický, politický dosah problémů, které jsou řešeny. Z tohoto hlediska posuzují autoři recenzované práce názory, které se v diskusi vyskytly. Tím je také dána základní přednost této práce a její význam. Právě tento rys nebyl u řady diskusních vystoupení dostatečně patrný a stával se někdy i druhořadým momentem, což vedlo k mylným názorům a spekulacím.

Druhým podstatným rysem celé práce je, že autoři vycházejí z širšího pohledu na otázku předmětu a metody historického materialismu. Tento moment navazuje bezprostředně na uvedený aspekt. Autoři dokazují, že přesto, že se mohou zkoumané otázky zdát na první pohled vzdáleny praxi, nejsou jejich zkoumání planým teoretizováním, nýbrž se jedná o dotýkání marxismu-leninismu vcelku, jednak také rozhodují „o vztahu filosofie ke společenskému boji“ (str. 19). Proto odmítají autoři zcela po právu všechny názory, které označují předem jakoukoli diskusi o předmětu a metodě historického materialismu za spekulaci, která nemá k našemu současnému společenskému dění žádný vztah. „Tyto otázky představují rámec, v jehož mezích lze jednotlivé problémy historického materialismu řešit tím nebo jiným způsobem — a což je důležité: představují *souhrn předpokladů*, které mohou, nebo také nemusí, umožnit důsledně marxistické rozpracování nových fakt naší společnosti“ (str. 5). Takový pohled, který autoři ve své práci skutečně důsledně uplatňují, vede k tomu, že jsou otázky předmětu a metody historického materialismu neustále pojímány jako nedílná součást marxismu-leninismu a marxismus-leninismus pak jako nástroj revoluční přeměny světa. Z tohoto stanoviska vyplývá pro autory zcela logicky, že se musí postavit rozhodně na stranu těch soudruhů, kteří dokázali filosofický ráz historického materialismu a jednoznačně odmítlí názory opakné. Proto se ve studii dokazuje, že se mylí s. Kočetkov z SSSR, Havemann z NDR aj., kteří nesprávně vycházeli ze známého místa Engelsova díla *Anti-Dühring*, kde B. Engels píše, že poté, co si každá věda ujasní své místo v celkové souvislosti věcí, zbude z filosofie „nauka o myšlení a jeho zákonech — formální logika a dialektika“ (str. 24). Z Engelsovy věty nelze zajisté vyvozovat závěr, který by opravňoval odmítnout filosofický charakter historického materialismu. Na druhé straně se však domníváme, že při rozboru těchto problémů nevystačíme ani s pouhým konstatováním, že „Engelsovy poznámky se týkaly staré buržoazní filosofie“

(str. 25). I když jde o dosti obvyklý výklad této závažné myšlenky myslíme, že se tím ani zdaleka nevystihuje celý její hluboký obsah. I když nemůžeme na tomto místě uvádět a zdůvodňovat vlastní názory, máme za to, že se citovaná Engelsova myšlenka (a její rozvíjení v dílech klasiků) vztahuje k obecnějším problémům filosofie vůbec.

Pojetí historického materialismu jako nedílné součásti marxistické filosofie má pak své důsledky v tom, jak autoři přistupují ke kritice velmi úzkého pojetí historického materialismu jako prosté aplikace dialektického materialismu na společenské jevy. „... každá otázka dialektického materialismu musí být ve svém řešení dovedena až do společenské aplikace —“ (str. 31); „Historický materialismus však není pouze aplikací dialektického materialismu a dedukcí z něho“ (str. 31). Podobně odmítají autoři právem ty jednostranné názory, podle kterých je hlavním a skoro jediným základním úkolem historického materialismu provádět logicko-gnoseologickou analýzu základních kategorií a souhlasí s názory J. Klofáče a V. Tlustého, kteří ukazují, že by to byl příliš malý úkol (str. 24). Chtěli bychom připomenout, že se tyto názory stále znovu objevují a že jsme měli možnost setkat se s nimi ještě v nedávné minulosti. (Např. ve stati V. J. Pripisnova „O vzájemném vztahu mezi historickým materialismem a historickou vědou“, Voprosy filosofii, roč. 1961, č. 1.)

Historický materialismus není tedy ani prostou aplikací dialektického materialismu na společenské jevy, ani pouhou logicko-gnoseologickou analýzou základních kategorií společenského dění, nýbrž filosofickou disciplínou dovedenou do společenských důsledků, při čemž je podle názorů autorů recenzované práce předmětem historického materialismu celek základních otázek společenského bytí (viz str. 36, 64, podtrženo námi). Definice historického materialismu, kterou autoři zvolili, se podobá do značné míry těm, které byly v průběhu diskuse označovány jako příliš široké. V uvedené definici je sice zdůrazněno, že jde o celek základních otázek společenského bytí, je tedy tato definice podstatným zpřesněním, ani toto upřesnění však podle našeho soudu ještě nestačí.

Při pojednání o vztahu historického materialismu a filosofie dějin zdůrazňují autoři spekulativní charakter filosofie dějin, její maskovanou třídnost a odtrženost od praxe a to je vede nutně k závěru, že se historický materialismus a filosofie dějin navzájem vylučují. Nespornost tohoto názoru (když máme na mysli nevědeckou filosofii dějin) nemusela snad přesto vést autory k takovým tvrzením, že např. historický materialismus je filosofií třídy a ne filosofií dějin, kterými si podle našeho soudu usnadnili argumentaci a pokrokovost marxistické filosofie vlastně ani charakterem její třídnosti nezdůraznili. Stálo za to hlouběji promyslet vzájemný vztah terinínu a pojmu filosofie dějin a naznačit i podmínky a možnosti jejich vývoje. Vždyť i v diskusi se použilo termínu filosofie dějin (např. J. Cvekl) a i autoři recenzované práce (na str. 50—51) píšou o marxistické filosofii dějin (ovšem v tom smyslu, že zatím neexistuje).

Velmi zevrubně posuzují autoři recenzované práce ty názory, které se týkají vztahu historického materialismu a sociologie. Je to dáno jistě množstvím diskusních příspěvků k tomuto problému. Jak je patrné z předcházejících názorů autorů, zamítají nefilosofickou vědu o nejobecnějších zákonech společenského vývoje. Ve vztahu k samostatné marxistické sociologii zdůrazňují, že by bylo nesprávné odmítat předem možnost existence takové vědní disciplíny. Diskusní názory, které obhajovaly samostatnou nefilosofickou marxistickou sociologii (Ž. Ošavkov, J. Kuczynski, J. Cvekl, R. Lukič aj.), však přesto, a podle našeho soudu zcela po právu, odmítli. Hrzal a Mácha totiž ukázali, jak se snaha o samostatnou marxistickou sociologii u některých jejích hlasatelů (v Polsku, Jugoslávii) mění v úsilí o nahrazení historického materialismu buržoazní sociologií, vedoucí až k popírání objektivních společenských zákonitostí. Velmi správně tak odhalili důsledky těch nesprávných názorů, které směřovaly k odstranění základní vlastnosti historického materialismu, jíž je jeho aktivní, revolučně převládající charakter.

V páté kapitole je pojednáno o vztahu historického materialismu a vědeckého komunismu. Znovu se autoři vrací ke zdůraznění základní myšlenky, že učení marxismu-leninismu je nedílnou jednotou tří součástí. Zdůvodňují názor, že vědecký komunismus má vedle historického materialismu jak své oprávnění, tak i svůj vlastní předmět. Diskuse k těmto otázkám byla velmi ostrá a nedá se říci, že by byly všechny rozdíly v názorech již překlenuty. Proto je zde úkol L. Hrzala a K. Máchy zvláště obtížný. Podle našeho názoru vystihli svým postojem převládající a v podstatě i správnou tendenci. V jednotlivostech se však projevují určité nedůslednosti. Při pojednání o rozdílech mezi historickým materialismem a vědeckým komunismem získáváme ze studia recenzované práce dojem, že historický materialismus studuje v podstatě stejný okruh otázek jako vědecký komunismus, který je pouze zpracováván „specifickým způsobem, rozdílným od práce ve vědeckém komunismu“ (str. 60); úkolem obou disciplín je podle autorů studie „Aby... byly postiženy skutečné společenské zákonitosti, avšak na přiměřeném stupni obecnosti“ (str. 62).

Oprávněně jsou ve studii kritizováni dále ti soudruzi, kteří považují vědecký komunismus za jediný mezičlánek, který spojuje politickou ekonomii a marxistickou filosofii s revoluční praxí dělnického hnutí (str. 61). (Těchto mezičláneků je, jak je obecně známo, více.)

Jestliže v dalším souhlasíme plně s tvrzením autorů, že rozdíl mezi historickým materialismem a politickou ekonomikou je za prvé v tom, že historický materialismus je disciplínou filosofickou a politická ekonomie disciplínou nefilosofickou a že historický materialismus má obecnější charakter, pak se již nemůžeme ztotožnit plně s názorem, „že politická ekonomie umožňuje poznání podstaty společenských vztahů, kdežto historický materialismus umožňuje poznání: a) celku společenského života, b) tedy všech společenských vztahů...“ (str. 63). Tato určení jsou příliš široká a proto ne dost přesná, jak jsme se pokusili ukázat již na jiném místě, a jsou dokonce v jistém rozporu se stanoviskem samotných autorů. Vždyť na straně 118 recenzované práce je uvedeno, že se historický materialismus zabývá zkoumáním podstaty společenských procesů. S takovými širokými definicemi či soudy se setkáváme i na jiných místech. Etika obsahuje „něco navíc“ než pouhou racionalitu (str. 70), estetika je „částečná“ (uvozovky autorů) filosofická disciplína (str. 71) a je v jistém smyslu filosofická (str. 73), filosofie zkoumá „ono obecné“ (str. 27) atd. Na druhé straně je ovšem pravda, že se autoři mohli s ohledem na daný stav zkoumání v uvedených disciplínách takovým formulacím dosti těžko vyhnout.

V oddílu B, ve kterém je pojednáno o otázkách metody historického materialismu, zastávají autoři správné stanovisko, které převládalo již v diskusi, totiž že „rozhodující metodou zkoumání historického materialismu je materialistická dialektika...“ (str. 82). „Metodou konkrétního zpracování materiálu je u historického materialismu logická a dialektická analýza jednotlivých výsledků společenských věd“ (str. 82).

Podle našeho soudu je správně zdůrazněn i fakt, že zkoumání v oblasti historického materialismu vyžaduje předně od badatele samotného velké schopnosti najít pro konkrétní případ správný metodický postup, kombinaci různých metod, použití společenského výzkumu, statistiky atd. Proto odmítli autoři zcela po právu názory, které omezovaly historický materialismus na aplikaci nejobecnějších pouček dialektického materialismu na společnost (str. 83), a stejně i krajní názory, podle kterých je společenský výzkum základním metodickým prostředkem (Klofáč, Tlustý, str. 83).

Přesvědčivě vyznívá také kritika novokantovských názorů, podle kterých mohou mít dvě vědy jen jeden předmět a lišit se pouze metodou, neboť „věda... je jednotou předmětu a odpovídající metody“ (str. 97). V otázce metody nelze, jak píší autoři, navazovat na názory buržoazní sociologie, lze však přepracovat některé konkrétní techniky.

Úsilí o nalezení nových metod se projevovalo i u nás. Autoři se zmínují také o dvou neúspěšných pokusech, a to o pokusu L. Tondla formalizovat společenské vztahy a o pokusu K. Kosíka, který propagoval metodu konkrétní totality. V recenzované práci je neúspěšnost těchto obou pokusů ukázána způsobem vskutku přesvědčivým. Formalizace se stane na jistém stupni vývoje vědy jistě nutnou, postup, který volil Tondl, však vedl k formalismu a byl proto nesprávný (str. 122), neboť formální systém má svůj význam až ve spojení se systémem pojmovým (str. 125), a proto dosavadní systémy zvolenou formalizací nepřipustně zjednodušovaly (str. 126). V diskusi byla odsouzena i metoda konkrétní totality, protože, jak autoři ukazují, nepřináší hlubší pohled na společenské jevy, ale vrací se ke stádiu dávno překonanému, pohlíží na společenské jevy metafyzicky tím, že staví všechny základní společenské jevy do jedné roviny. Rozhodující role společenského způsobu výroby tím nejen není hlouběji chápána, ale je fakticky popřena.

Pro oba tyto směry je příznačné, že brojily proti politickému obsahu historického materialismu a usilovaly o jeho vyloučení z vědy o společnosti. Vydávaly toto své počínání za předpoklad skutečné vědy. Jak autoři ukazují, je politický charakter historického materialismu předpokladem jeho vědeckosti. K tomuto problému se autoři vracejí i v závěru své práce. I zde se jim podařilo dokázat, že vývoj marxistické filosofie a historického materialismu je spjat těsně s politikou a že rozvoj filosofie je otázkou politickou.

V práci bychom našli ještě mnoho cenného, mohli jsme však poukázat jen na některé nejzávažnější otázky. Pokud jsme k našemu referátu připojovali kritické připomínky, čítili jsme tak hlavně z toho důvodu, abychom ukázali velkou složitost a důležitost tohoto problému a vyzvedli ještě více význam práce, kterou L. Hrzal a Č. Mácha vykonali pro další rozpracování těchto otázek i pro potřebu propagandistů.

Walter Smrčka

Filosofické otázky kybernetiky (Sborník, NPL, Praha 1962, str. 376)

Ve vývoji vědy se vedle tradičního procesu diferenciatního prosazují v našem století tyto dvě základní tendence: 1. integrační, 2. matematizační. Kybernetika, která zkoumá ve velké